

2. Бучко Г.З. К вопросу о классификации современных восточнославянских и польских фамилий // Белорусско-русско-польское сопоставительное языковедство. Материалы Першай усеаюзнай навуковай канферэнцыі /17-19 ліпеня 1990г./ — Віцебск, 1990. — С. 90-95.
3. Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV-XV ст. // Українська історична та діалектна лексика.—К., 1985.—С.113-116.
4. Керста Р.Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять // Питання історії української мови. — К., 1970. — С. 141-158.
5. Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібно-пестливі утворення) // Територіяльні діалекти і власні назви. — К., 1965. — С.216-224.
6. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. -Львів, 1912. — Т. 15. — С. 1-139.
7. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища.—К., 1966.—214с.
8. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии.—М., 1981.—174с. ¹
9. Трофимович К.К. Складні слова чеської мови XIII-поч.ХУІІ ст. // Питання слов'янського мовознавства. — Львів, 1958. — Кн.6. — С.51-67.
10. Фаріон І.Д. Антропонімічна система Верхньої Наддністрянщини кінця ХVІІІ- початку ХІХ ст. (прізвищеві назви). Дис... канд. філолог, наук. —Львів, 1996. — 237с. П. Худаш М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв ХІV-ХVІІІ ст.//3 історії української лексикології. —К., 1980. — С.96-160.
12. Худаш М.Л. Із спостережень над українськими козацькими особовими назвами-композиціями середини ХVІІ ст. // Ономастика. — К., 1966. — С. 136-145.
13. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій. — Ужгород, 1970. — 102с.
14. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Рукопис дисс... доктора філол. наук. — Ужгород, 1969. — 978с.
15. Чучка П.П. Сучасні вмотивовані прізвища і словотворна структура прізвищ // Zbornik pedagogickej fakulty v Presove univerzity P.J. Safarika v Kosiciach, roc.XII, zv.3. Slavistika. Bratislava, 1976. — С.83-88.
16. Білар В., Vyuzitie jazykovych prostriedkov v rozlicnych sustavach slovanskych osobnych mien. — Berlin, 1963.—213s
17. Borek H., Szumska U. Nazwiska mieszkancow Bytomia od konca XVI wieku do roku 1740. — Warszawa etc., 1976.—261s.
18. Gomowicz H. Wstep do onomastyki. — Gdansk, 1988. — 124s.
19. Respond S. Słownik nazwisk slaskich, cz. 1:A-F. — Wrocław etc., 1967. — 265s.
20. Rymut K. Nazwiska polakow. — Wrocław etc., 1991—313s.
21. Słownik prasłowiański. — Wrocław, Warszawa. Krakow-Gdansk, 1974. —Т.1-2.
22. Schnaider J. Z kraju Huculow. Materaly etoograficzne. — Lwow, 1899. —92s.

Галина Панчук

ПРІЗВИЩА ОПІЛЛЯ НА -АК, /-'АК/, -ЧАК ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Проблеми створення і розвитку українських прізвищ на -ак, /-'ак/, -чак, їх деривації торкалися в своїх працях П.Чучка, Г.Бучко, С.Ланцьо, Б.Близнюк, І.Фаріон та інші ономасти, що досліджували антропонімічні системи різних регіонів України — Закарпаття, Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини, Прикарпаття та ін. Об'єктом свого дослідження ми вибрали названу модель в ономастичному просторі Опілля.

Словотвірна структура онімів, у тому числі й прізвищ, має певні відмінності від апелятивів. З точки зору дериваційної будови сучасні прізвища є нечленними, немотивованими, простими за своїм складом. Прозорість їхньої структури, як зазначає В.Сталтмане, підтримується наявністю омонімічних апелятивів, зв'язками між морфемами, які й сьогодні функціонують на рівні апелятивів. Отже, на апелятивному рівні утворення нових одиниць мови — процес безперервний, а створення прізвищ — процес давно завершений, і "прізвищеві словотвірні елементи є реліктовими асемантичними знаками апелятивного рівня" [П, 32]. Для ономастики важливо встановити, чи володіють прізвища власними антропонімічними формантами. Діахронічний аналіз словотвору прізвищ передбачає розгляд словотвірних засобів апелятивного рівня та їх використання при конструюванні прізвищ. ¹

У сучасній антропоніміці немає однозначного підходу до вивчення словотвірних особливостей прізвищ, і пояснюється це тим, що прізвища за походженням є вторинними онімами, більшість з яких виникла безпосередньо від імен, апелятивів. Від топонімів антропоніми безпосередньо не утворювалися, а виникали шляхом трансонімізації з індивідуальних та родинних прізвищ. Ще у

1969 р. П.Чучка писав: "Думка про те, що всі прізвища, крім штучних, виникали семантичним шляхом із прізвиськ, легко доводиться. Однак самої проблеми вона не розв'язує, а тільки переносить її із класу прізвиськ до класу прізвищ. З метою видобуття більшої кількості інформації із структури прізвищ, ми повинні цікавитися не стільки державно-правовим узаконенням цих знаків у ролі незмінних спадкових назв, скільки тим, як вони виникли і стали особовими назвами" [12].

Підставою для встановлення тих чи інших способів деривації прізвищ Ю.Редьком, П.Чучкою та іншими ономастами послужила наявність чи відсутність в антропонімах різних формантів, у т.ч. *-ич, -оєич, -іє, -инець, -ст, -ук, -чак, -чук, -ик, -ей, -ко* та ін. Оскільки деякі поліфункціональні суфікси виявляють значну продуктивність як при створенні апелютивів, так і онімів, то це частково унеможливило чітко відмежувати морфологічні утворення від семантичних [9, 10]. Така подвійна мотивація тільки підтверджує багатоплановість, глибину їх лінгвістичних та екстралінгвальних сторін життя.

І ще одне. Колись Л.Булаховський зауважував, що чим менше усталені у відповідній галузі знання певні поняття, якими треба в ній користуватися, тим голосніше, звичайно, заявляють про себе вимоги в єдності термінології. Там, де ще не досягнуто чіткого взаєморозуміння, різні терміни, що називають одне і теж поняття, становлять серйозну небезпеку, бо можуть викликати підозріння, що за ними ховаються, принаймні, до певної міри, також різні елементи смислу [3, 21].

Оскільки при способі словотворення, який традиційно називається морфологічним, основними словотвірними засобами виступають словотвірні морфеми, які приєднуються до твірної основи чи слова, то на цій основі спосіб словотворення, як відзначає В.М. Немченко [6, 17], може бути названо морфемним (морфематичним) чи точніше афіксальним способом. Ця назва, на нашу думку, послідовніше і точніше відбиває суть так званого морфологічного способу словотворення. Інший спосіб деривації традиційно називатимемо семантичним чи лексико-семантичним.

Враховуючи сказане, прізвища Опілля щодо їх творення поділятимемо на дві групи: 1. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом. 2. Прізвища, утворені афіксальним способом. Частина прізвищ, з огляду на труднощі встановлення їх чітких словотвірних відношень, кваліфікуватимемо як власні найменування з можливою подвійною словотвірною мотивацією. Серед цієї групи прізвищ і виділяються деривати на *-ак, /- 'ак/, -чак*.

Суфікс *-ак* праслов'янський (SP, 89). З іменних суфіксів з голосним *-к-* він є найдавнішим, його функціонування відзначене ще в індоєвропейській мовній спільності у лексемах на позначення осіб [5, 25-26]. Цей формант вживався у трьох функціях: 1. Він субстантивував прикметники, займенники, числівники (*buj'b>bujak* — "щось непогамовне"), 2. Утворював назви осіб, пов'язаних з предметами, що виражають дію (*rod'b>rodakb*). 3. Творив віддієслівні іменники типу *lezaki* "той, що любить лежати" (SP, 89-90). У слов'янських мовах від дієслівних основ за допомогою суфікса на *-ак, /-'ак/* утворювались поодинокі особові назви на означення роду діяльності: рос. *резак*; укр. *ходак*; біл. *важак*; болг. *лежак*; сербохорв. *lezak*; словен. *prosjak*; пол. *spiewak*; кашуб. *spiev<=>k*, чес. *spovak*;

верх.-луж. *spiwak*; ниж.-луж. *spowak*; словац. *rijak* [5, 56].

У давньоруській мові суфікс *-ак* вживався для творення особових власних назв від церковно-християнських імен та апелютивів [5]. Первинна функція цього суфікса була демінутивною [SP]. Пізніше формант *-ак* втратив цю свою функцію й набув значення патронімічності, з яким відомий багатьом слов'янським антропонімічним системам [1, 1132]. Високу продуктивність патронімічного форманта *-ак* у західній частині руського воєводства в кінці ХУІІІ ст. відзначає польський ономаст Е.Вольнич-Павловська [13].

Якщо суфікс *-ак* приєднувався до антропооснов, що закінчувались на м'який приголосний, то він звучав як *-'ак*: *Andrus'ak, Malan'ak*. Суфікс *-чак* утворювався при поєднанні форманта *-ак* з основами на *-к-*: *Panczak: Panko, Pylyrczak: Pylyrko*.

Вивчаючи українські прізвища, Ю. Редько зауважив, що найбільша кількість прізвищ на *-ак/-'ак/, -чак* має виразно патронімічне чи матронімічне значення, аналогічно до прізвищ з суфіксами *-ук, -єнко, -ич, -оєич, -євич* [9, 118]. У сучасній українській мові назви осіб з суфіксом *-ак* інколи виступають як розмовні чи діалектні варіанти назв тієї самої основи з іншим суфіксом (австрієць — австріяк); другий варіант назви зберігається в сучасній українській мові як розмовний застарілий, іноді з негативним забарвленням [10, 78-79]. Суфікс *-ак*, крім вираження патронімічності, міг

здається вказувати також на місце походження чи проживання. Це відбито, наприклад, у збірці українських легенд та переказів: "Є тут родини, у яких прізвищ не було колись. Стали записувати й питають: -Як ся пишеш? - А ніяк. -Як-то ніяк? -Та так, пане, що не маю прізвища. Називаюся Василь чи там Юрко, та й усе. - Ти з Гребеньова? - Ну, а звідки ж? - То я пишу Гребеняк. Будеш відтепер писатися Гребеняком" [ЗВ, 43-44].

Цікаво, що у XVI ст. особові назви Опілля з суфіксом *-дж* вживалися дуже рідко [ОКРЗ, I ч., 22-276]. Йосифінська та Францисканська метрики засвідчують, що у XVII - перш. пол. XVIII ст. досить значну кількість прізвищевих назв ополлян на *-дж*, які утворювалися від:

а) чоловічих християнських імен різної словотвірної структури: Antonczak, Antoszczak, Feniak, Nawtyszczak, Hreniak, Pilipczak, Danilak, Dawidiak, Ostapiak

б) жіночих християнських імен різної словотвірної структури: Marusczak, Marusiak, Warczak

в) давньослов'янських відкомполітичних усичених та усичено-суфіксальних імен: Wojak, Halczak, Lubak, Malak

г) давньослов'янських відапеліативних імен та прізвищ: Dubak, Dubczak, Grabiak, Konoplak, Sliwak, Struczak, Komaniak, Orlak, Bryndzak, Smetaniak, Lysak, Macalak, Machlak, Sysak, Swistak

д) апеліативних означень особи: Dojak, Humenczak, Humeniak, Popadiak, Luzniak, Nagomiak, Nowak, Ordyniak.

Як бачимо, суфікс *-ак* міг приєднуватися як до іменникових, так і прикметникових основ, з перевагою останніх.

Досліджуючи антропонімію давньої Лемківщини, С. Панцьо припускає можливість знаходження епіцентру іррадіації словотвірної моделі з суфіксом *-ак* на Лемківщині [8, 62]. На землях Бойківщини у XVIII - поч. XIX ст. і в наші дні ця модель була і залишається однією з найпродуктивніших [4]. На Гуцульщині в першій половині XIX ст. словотвірна модель із суфіксом *-дж* займала друге щодо поширеності після утворень з формантами *-ук*, */-'ук/*, *-чук* [2]. На Опіллі модель із суфіксом *-ак* кількісно поступається лише дериватам з суфіксом *-ів*.

Сполучувані можливості форманта *-ак*, */-'ак/*, *-чак* великі. Твірними основами сучасних прізвищ Опілля на *-ак* виступають:

а) християнські чоловічі та жіночі імена різної структури: Андрусак, Антонишак, Векляк, Варчак, Ганусак, Гап'як, Гринчак, Дем'як, Дроняк, Карпак, Кузьмак, Максимчак, Маруняк, Орісак, Остап'як, Пилипчак, Романчак, Сав'як, Сисак<Сисой (а можливо, сисак — "той, що ссе")>, Ташчак, Умак<Наум, Феняк, Хомчак, Янчак, Яшчак.

б) давньослов'янські відкомполітичні імена: Баяк<Баимирь, Берчак<Бериславь>, Білак<Белимир'ь, Буцяк<Будислав'ь, Гром'як<Громиславь, Судняк<Судимири>, Станчак<Станимири>, Собчак<Собеславь.

в) давньослов'янські відапеліативні імена та прізвища: Гадяк, Дроздяк, Зозуляк, Орляк, Сичак, Скобляк, Худоб'як, Шершняк, Дуляк, Дубак, Капустяк, Липак, Лозак, Пшениччак, Борщак, Бринзак, Галушак, Пирожак, Капельюшак, Фартушак, Дрибняк, Осьмак, Позняк, Числяк, Возняк, Солтнеяк;

Горбатяк, Груб'як, Лоб'як, Пузяк, Товстяк.

г) апеліативне означення особи: Багатяк, Батирняк, Цимбрак; Владичак, Проскурняк, Бойчак, Гуцуляк, Земляк, Заполяк, Лесняк, Лужняк, Нагірняк, Нагорняк, Нарожняк, Підгірняк, Поверняк, Пришчак, Винничак, Москаляк, Ординяк.

У наших матеріалах наявні також прізвища, у яких суфікс *-ак* приєднувався до основи, ускладненої посесивно-патронімічним суфіксом *-оє/ > -ге/*: Бичков'як, Карпівчак.

У ряді випадків неможливо чітко розрізнити семантичний та афіксальний способи творення прізвищ з суфіксами *-ак*, */-'ак/*, *-чак*.

З чисто структурної сторони окремі прізвища з кінцевим *-дж*, */-'ак/*, *-чак* є безсумнівно семантичного способу творення: Дяк, Кулак, Литвак, Подоляк, Поляк, Рибак і т.д. Як семантичні утворення можемо трактувати і прізвища, основи яких становлять рідкісні апеліативи, які проте фіксуються словниками: Бендак /<бендак — "джміль" — Бук., I,24/, Тринбуляк /<тримбуляк — "рід каменю" — Он./ та ін.

Велику групу прізвищ можна тлумачити як утворення подвійної словотвірної мотивації. Насамперед сюди відносимо прізвища на *-ак*, */-'ак/*, *-чак*, утворені від християнських імен: Костяк,

Любак і т.д. Існує значна кількість прізвищ, які теж можна трактувати як семантичні чи афіксальні деривати: Боляк /<боляк — "нарив" — Он., 65; <Болесяві>/, Гудак /<гудак — "музикант" — Он., 197; <Гудимири>/; Кривак /<кривак — "крива нога" — Он., 216; <кривий/ і т.п.

Як бачимо, встановлення способів творення прізвищ на *-сік*, / *-'ак*/, *-чак* пов'язане з певними труднощами: не всі антропоніми з цими суфіксами виникли в результаті афіксального способу творення. Інколи ці суфікси були в лексемах, які стали прізвищами, а потім прізвищами внаслідок онімізації апелятивів, тому не виконували в них прізвищевірних функцій. Значну кількість прізвищ з суфіксами *-сік*, / *-'ак*/, *-чак* можна пояснювати як утворення подвійної словотвірної мотивації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бірмла М.В. Беларускія антрапанімічныя назвы у іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) — Мінск, 1963.
2. Близнюк Б.Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку. Автореф. дисертац. ..., Львів, 1997.
3. Еулаховський Л. Нариси з загального мовознавства.—К., 1955.
4. Бучко А.Е. Фаміліи Бойковщини в период их становлення й в наши дай. . Автореф. дисертац. ..., Ужгород, 1986.
5. Ковалик І. Питання слов'янського іменникового словотвору. — Льв. у-т, 1958.
6. Немченко В. Понятіе способу словообразования с диахронической й синхронической точек зрения // Исследования по историческому словообразованию.—М., 1994.
7. Керста Р. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. — К., 1984.
8. Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. — Тернопіль, 1995.
9. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. — К., 1966.
10. Словотвір сучасної української мови.—К., 1979.
11. Сталгмане В. Латышская антропонимия. Фаміліи. — Наука. — М., 1981.
12. Чучка П. Специфіка словотворчого аналізу прізвищ // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської республіканської наукової конференції. — К., 1969.
13. Wolnicz-Pawlowska E. Osiemnastowieczne imiennictwo ukrainskie w dawnym wojewodztwie Ruskim/ Prace slawistyczne, 7/—Wroclaw etc., 1978.
14. Прийняті скорочення
15. Бук. — Матеріали до словника буковинських говірок. — Чернівці, 1971-1979.
16. ЗВ — "Змієві вали". Українські легенди та перекази. — К., Веселка, 1992.
17. Он. — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. — К., ч.І-І, 1984.
18. ОКРЗ — Описи королівщини в руських землях XVI в., Львів, 1895-1900. — Т.1-3.
19. SP— Słownikprastowianski/— Wroclaw etc., 1974. —Т. 1-2.

Галина Бачинська

ПРІЗВИЩА НА *-ИЧ*, *-ОВИЧ*, *-ЕВИЧ* УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ НА ТЕРИТОРІЮ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Завершення другої світової війни увінчалася не тільки новим політичним поділом Європи, але й новим розмежуванням певних територій між існуючими до того державами. Так, споконвіку заселені переважно українським етносом території Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини, у відповідності з договором між тодішніми урядами Радянської України і Польщі, увійшли до складу Польської Народної Республіки. В результаті цього сотні тисяч українців, що жили на названих землях, були депортовані в Україну. На територію однієї лише Тернопільщини у 1945-1946 рр. було переселено понад 150 тисяч чоловік.

Антропонімія українського населення вказаних вище територій, яке протягом XV • початку XX століття було в тісних контактах з польським етносом, досі не тільки не була об'єктом спеціальних розвідок в українській ономастиці, але й фактично залишається незібраною. Депортація більшості українців з теренів їх споконвічного проживання в Україну, а також розпорошення частини з них по західних і північних окраїнах Польщі в результаті так званої операції "Вісла" в 1947 р. у значній мірі унеможливили збір та вивчення української антропонімії виділених теренів.

У сьогоднішній статті розглянемо прізвища українців-переселенців на *-ич*, *-ович*, *-евич*.